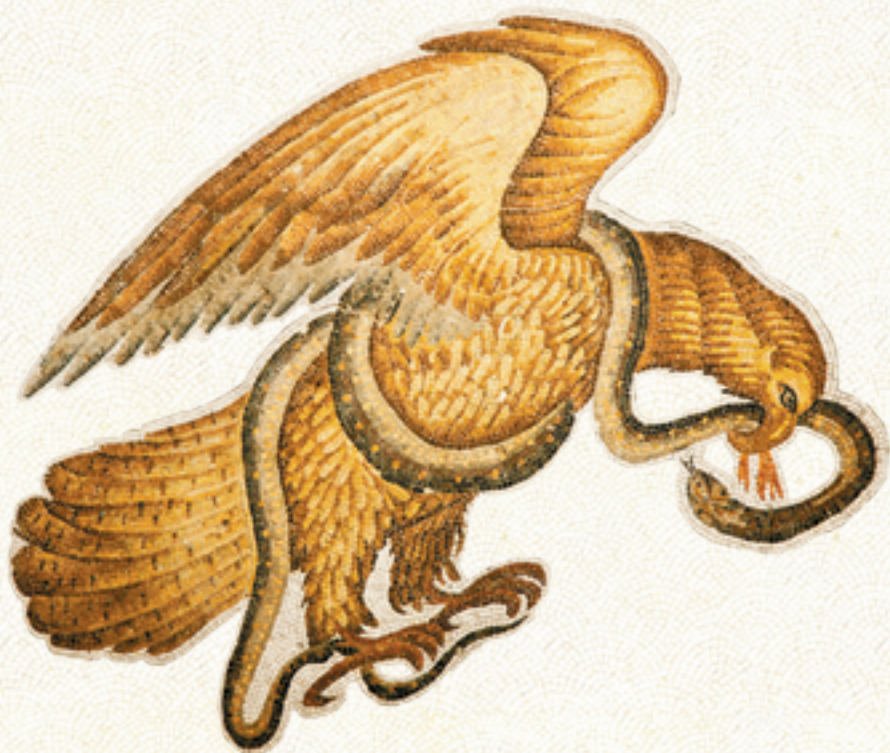

MARY BEARD

ΟΙ ΡΩΜΑΙΟΙ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ

ΟΙ ΗΓΕΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Μετάφραση: Ανδρέας Παππάς

ΣΕΙΡΑ: ΙΣΤΟΡΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΕΙΡΑΣ: Μάρκος Καρασαρίνης

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Οι Ρωμαίοι Αυτοκράτορες**

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ: Emperor of Rome

Από τις Εκδόσεις Profile, Λονδίνο 2023

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Mary Beard

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Ανδρέας Παππάς

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ-ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Δημήτρης Λυμπερόπουλος

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Peter Dyer, Alia McKellar

ΜΑΚΕΤΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Βίκυ Αυδή

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Σπυριδούλα Βονίτση

© Mary Beard Publications, 2023

© Φωτογραφίας εξωφύλλου: Shutterstock

© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2025

Πρώτη έκδοση: Φεβρουάριος 2025

ISBN 978-618-01-5986-8

Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

Από το 1979

Έδρα:

Τατοίου 121, 144 52 Μεταμόρφωση

Βιβλιοπωλείο:

Εμμ. Μπενάκη 13-15, 106 78 Αθήνα

Τηλ.: 2102804800

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.

Since 1979

Head Office:

121, Tatoi Str., 144 52 Metamorfossi, Greece

Bookstore:

13-15, Emm. Benaki Str., 106 78 Athens, Greece

Tel.: 2102804800

e-mail: info@psychogios.gr

psychogios.gr

MARY BEARD

ΟΙ ΡΩΜΑΙΟΙ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ

ΟΙ ΗΓΕΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Μετάφραση: Ανδρέας Παππάς

Περιεχόμενα

Οι πρωταγωνιστές	9
Χάρτες	12
Καλώς ήρθατε... ..	17
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	
Δείπνο με τον Ηλιογάβαλο	21
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	
«Ενός ανδρός αρχή».....	45
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	
«Ο επόμενος» ή η τέχνη της διαδοχής.....	81
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	
Δείπνα και συνδαιτυμόνες.....	108
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4	
Ανάκτορα και επαύλεις	146
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5	
Οι άνθρωποι του αυτοκράτορα	193
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6	
Επί το έργον.....	237
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7	
Ελεύθερος χρόνος	277

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8	
Αυτοκρατορικά ταξίδια	313
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9	
Πρόσωπο με πρόσωπο	350
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10	
«Νομίζω ότι γίνομαι θεός»	394
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	
«Τέλος εποχής»	421
Περί ονομάτων	433
Βιβλιογραφία και τόποι για επίσκεψη	437
Χρονολόγιο	475
Ευχαριστίες	481
Ευρετήριο	483
Κατάλογος εικόνων	493

Οι πρωταγωνιστές

ΙΟΥΛΙΟΚΛΑΥΔΙΑΝΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ

ΙΟΥΛΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΑΣ, δικτάτορας το 48 π.Χ., μετά τη νίκη του επί του Πομπήιου του Μεγάλου· δολοφονήθηκε το 44 π.Χ.

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ (Οκταβιανός), υιοθετημένος γιος του Ιούλιου Καίσαρα. Απόλυτος κυρίαρχος μετά τη νίκη του κατά του Μάρκου Αντώνιου και της Κλεοπάτρας το 31 π.Χ. Δεύτερη σύζυγός του η **Λιβία**.

ΤΙΒΕΡΙΟΣ (14-37), γιος της Λιβίας, υιοθετημένος από τον Αύγουστο. Πιθανή ανάμειξη του Καλιγούλα στον θάνατό του.

ΓΑΪΟΣ, γνωστός ως **ΚΑΛΙΓΟΥΛΑΣ** (37-41), δισέγγονος του Αύγουστο. Δολοφονήθηκε από άντρες της προσωπικής του φρουράς.

ΚΛΑΥΔΙΟΣ (41-54), ανιψιός του Τιβέριου. Τρίτη σύζυγός του η **Μεσσαλίνα**, τέταρτη σύζυγός του η **Αγριππίνα η Νεότερη**, της οποίας πιθανολογείται ανάμειξη στη δολοφονία του.

ΝΕΡΩΝ (54-68), γιος της Αγριππίνας της Νεότερης, υιοθετημένος από τον Κλαύδιο. Υποχρεώθηκε να αυτοκτονήσει έπειτα από εξέγερση στρατιωτικών μονάδων.

ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ 68-69

Τρεις αυτοκράτορες, για λίγους μήνες ο καθένας:
ΓΑΛΒΑΣ, ΟΘΩΝ, ΒΙΤΕΛΛΙΟΣ

ΦΛΑΒΙΑΝΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ

ΒΕΣΠΑΣΙΑΝΟΣ (69-79), τελικός νικητής στον εμφύλιο πόλεμο.

ΤΙΤΟΣ (79-81), γιος του Βεσπασιανού. Φήμες για ανάμειξη του Δομιτιανού στον θάνατό του.

ΔΟΜΙΤΙΑΝΟΣ (81-96), φυσικός γιος του Βεσπασιανού. Δολοφονήθηκε έπειτα από ανακτορικό πραξικόπημα.

«ΥΙΟΘΕΤΗΜΕΝΟΙ» ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ: ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΑΝΤΩΝΙΝΩΝ

ΝΕΡΒΑΣ (96-98), εκλεγμένος από τη Σύγκλητο.

ΤΡΑΪΑΝΟΣ (98-117), υιοθετημένος γιος του Νέρβα, ισπανικής καταγωγής. Σύζυγός του η **Πλωτίνα**.

ΑΔΡΙΑΝΟΣ (117-138), υιοθετημένος γιος του Τραϊανού, επίσης ισπανικής καταγωγής, σύζυγός του η **Σαβίνα**.

ΑΝΤΩΝΙΝΟΣ ΠΙΟΣ (138-161), υιοθετημένος γιος του Αδριανού. Σύζυγός του η **Φαυστίνα η Πρεσβύτερη**.

ΜΑΡΚΟΣ ΑΥΡΗΛΙΟΣ (161-180), υιοθετημένος γιος του Αντωνίνου Πίου. Σύζυγός του η **Φαυστίνα η Νεότερη**.

ΛΕΥΚΙΟΣ ΒΗΡΟΣ (161-169, συναυτοκράτορας με τον Μάρκο Αυρηλίο), επίσης υιοθετημένος γιος του Αντωνίνου Πίου. Πέθανε από επιδημία πανώλης, αλλά φημολογείται ότι μάλλον τον δηλητηρίασε η πεθερά του.

ΚΟΜΜΟΔΟΣ (180-192), γιος του Μάρκου Αυρήλιου και της Φαυστίνας της Νεότερης, συναυτοκράτορας από το 171 με τον πατέρα του. Δολοφονήθηκε από ανακτορικό πραξικόπημα.

ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ 193

Αυτοκράτορες για μικρό διάστημα ο καθένας ή σφετεριστές:
**ΠΕΡΤΙΝΑΞ, ΔΙΔΙΟΣ ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ, ΚΛΩΔΙΟΣ ΑΛΒΙΝΟΣ,
ΠΕΣΚΕΝΝΙΟΣ ΝΙΓΡΟΣ.**

ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΣΕΒΗΡΩΝ

ΣΕΠΤΙΜΙΟΣ ΣΕΒΗΡΟΣ (193-211), τελικός νικητής στον εμφύλιο πόλεμο, βορειοαφρικανικής καταγωγής. Δεύτερη σύζυγός του η **Ιουλία Δόμνα**, συριακής καταγωγής.

ΚΑΡΑΚΑΛΛΑΣ (211-217), γιος του Σεπτίμιου Σεβήρου και της Ιουλίας Δόμνας, συναυτοκράτορας (209-211) με τον πατέρα του και με τον αδερφό του Γέτα. Δολοφονήθηκε κατά τη διάρκεια εκστρατείας.

ΓΕΤΑΣ (209-211), γιος του Σεπτίμιου Σεβήρου και της Ιουλίας Δόμνας, συναυτοκράτορας (209-211) με τον πατέρα του και με τον αδερφό του Καρακάλλα. Δολοφονήθηκε με εντολή του αδερφού του.

ΜΑΚΡΙΝΟΣ (217-218), από την τάξη των ιππέων. Ανατράπηκε από υποστηρικτές του Ηλιογάβαλου.

ΗΛΙΟΓΑΒΑΛΟΣ (218-222), μικρασιανός της Ιουλίας Δόμνας, συριακής καταγωγής. Δολοφονήθηκε από την προσωπική φρουρά του.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΕΒΗΡΟΣ (222-235), ξάδερφος και υιοθετημένος γιος του Ηλιογάβαλου, συριακής καταγωγής. Δολοφονήθηκε κατά τη διάρκεια εκστρατείας.

Καλώς ήρθατε...

... στον κόσμο των Ρωμαίων αυτοκρατόρων! Τα ονόματα ορισμένων από αυτούς, όπως του Καλιγούλα ή του Νέρωνος, χρησιμοποιούνται ακόμα και σήμερα ως συνώνυμα των υπερβολών, της χρήσης βίας, ακόμα και του σαδισμού. Κάποιοι άλλοι, όπως ο «αυτοκράτορας-φιλόσοφος» Μάρκος Αυρήλιος, έγραψαν βιβλία, τα οποία μάλιστα εξακολουθούν και σήμερα να έχουν πολύ μεγάλο αναγνωστικό κοινό. Άλλων πάλι τα ονόματα αναφέρονται σπανιότατα, ακόμα και από συγγράμματα που αφορούν την εποχή τους. Ποιος γνωρίζει σήμερα τον Δίδιο Ιουλιανό, ο οποίος το 193 θρυλείται ότι αγόρασε –για λίγες βδομάδες, έστω– το αυτοκρατορικό αξίωμα κάνοντας την καλύτερη προσφορά στους πραιτοριανούς της φρουράς;

Το βιβλίο εντυπώνει σε γεγονότα αλλά και σε φήμες που σχετίζονται με τους Ρωμαίους αυτοκράτορες. Εξετάζει τι ακριβώς έκαναν, γιατί το έκαναν, καθώς και το γιατί συχνά οι σχετικές αφηγήσεις είναι γεμάτες πράξεις ακραίες, ενίοτε φρικιαστικές. Εστιάζεται στον τρόπο άσκησης της εξουσίας εκ μέρους τους, στα φαινόμενα διαφθοράς, στις συνωμοσίες, αλλά και στην καθημερινή ζωή τους. Τι έτρωγαν και σε ποιους χώρους; Με ποιους και ποιες μοιράζονταν το κρεβάτι τους; Με τι μέσα ταξίδευαν;

Επίσης, διαβάζοντας το βιβλίο, ο αναγνώστης θα συναντήσει ανθρώπους που, αν και ούτε υπήρξαν αυτοκράτορες ούτε είχαν παρόμοιες φιλοδοξίες, ο ρόλος τους στο αυτοκρατορικό περιβάλλον υπήρξε ωστόσο σημαντικός, είτε μεγαλόσχημοι ήταν αυτοί, είτε απλοί

γραμματείς και γιατροί, είτε μάγειροι ή γελωτοποιοί. Επιπλέον, ο αναγνώστης θα συναντήσει άντρες και γυναίκες που απευθύνονταν στον αυτοκράτορα προκειμένου να τους λύσει κάθε είδους προβλήματα, από σχετικά με την κληρονομιά μεγάλων περιουσιών μέχρι... καβγάδες με τους γείτονες.

Εκ των πραγμάτων, πάντως, στο βιβλίο πρωταγωνιστούν οι περίπου τριάντα αυτοκράτορες και οι συμβίες τους που κυβέρνησαν τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία από τον Ιούλιο Καίσαρα (δολοφονήθηκε το 44 π.Χ.) μέχρι τον Αλέξανδρο Σεβήρο, ο οποίος επίσης δολοφονήθηκε το 235. Στο προηγούμενο βιβλίο μου με τίτλο *SPQR. Ιστορία της Αρχαίας Ρώμης* (2015· ελληνική έκδοση: μτφρ.: Κώστας Κουρεμένος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2017), που κάλυπτε περίπου χίλια χρόνια, από τον 8ο αιώνα π.Χ. έως το 212, μόνο παρεμπιπτόντως αναφερόμουν στα πρόσωπα των αυτοκρατόρων. Ο κύριος λόγος για κείνη την επιλογή μου ήταν ότι, από τη στιγμή που με τον Αύγουστο εγκαθιδρύθηκε η «ενός ανδρός αρχή», κατά τα επόμενα περίπου διακόσια πενήντα χρόνια δεν ήταν πολλά αυτά που άλλαξαν στο πεδίο των θεσμών· η Ρώμη όλα αυτά τα χρόνια διοικούνταν με τον ίδιο λίγο πολύ τρόπο, η επέκταση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας ήταν σχετικά περιορισμένη, οι πολιτικές ισορροπίες δεν άλλαξαν ριζικά. Στο ανά χείρας βιβλίο θέλω, ωστόσο, να φωτίσω καλύτερα τα πρόσωπα των αυτοκρατόρων, χωρίς, βέβαια, αυτό να σημαίνει ότι θα παραθέτω την πλήρη βιογραφία καθενός από αυτούς ή ότι θα καταγίνομαι με το να αναλύσω την περίπτωση, λόγου χάριν, του Δίδιου Ιουλιανού. Άλλωστε, ο πλήρης κατάλογός τους, με τις ακριβείς χρονολογίες ανάρρησής τους στον αυτοκρατορικό θρόνο και θανάτου τους, δε νομίζω ότι ενδιαφέρει ιδιαίτερα τον αναγνώστη. Υπάρχει, παρ' όλα αυτά, ένα είδος σχετικού καταλόγου στις πρώτες σελίδες του βιβλίου, όπως υπάρχει και Χρονολόγιο στο τέλος του. Το ενδιαφέρον μου, αντιθέτως, θα στραφεί κυρίως στο τι σημαίνει το αξίωμα του Ρωμαίου αυτοκράτορα, πώς αυτός διοικούσε τις αχανείς εκτάσεις που ανήκαν στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, πώς και σε ποιο βαθμό οι επιλογές του αυτοκράτορα επηρέαζαν –αν επηρέαζαν– τη ζωή των υπηκόων του. Ακόμα και το πώς ίσως ένιωθε ένας Ρωμαίος κάτοχος του θρόνου φιλοδοξώ να είναι ένα από τα θέματα τα οποία θα προσεγγίσω.

Η αίσθηση ότι οι περισσότεροι από τους Ρωμαίους αυτοκράτορες

ήταν εν μέρει (ή και εν πολλοίς) ψυχοπαθείς οφείλεται στον τρόπο με τον οποίο αυτοί έχουν κατά κανόνα παρουσιαστεί από την κινηματογραφική βιομηχανία. Χωρίς ασφαλώς να μπορεί να αρνηθεί κάποιος ότι οι σκληρές συμπεριφορές ήταν αρκετά συχνές στο αυτοκρατορικό περιβάλλον, η αλήθεια δεν είναι, πάντως, αυτή που αποτυπώνεται σε ορισμένες ταινίες. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι έρεε αρκετό αίμα στους διαδρόμους των αυτοκρατορικών ανακτόρων και ενδιαιτημάτων, ότι πολλές διαφορές ή/και εκκρεμότητες λύνονταν με τη βία, ακόμα και με τον φόνο των αντιπάλων ή των αντίζηλων. Αν, όμως, όσοι ανέβηκαν στον αυτοκρατορικό θρόνο ήταν διαταραγμένοι, ψυχοπαθείς ή σαδιστές, είναι προφανές ότι η Ρώμη και η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία δε θα είχαν μακροημερεύσει. Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν, κατά τη γνώμη μου, όχι τόσο οι ενέργειες κάποιων διαταραγμένων και αιμοσταγών ηγεμόνων, όσο ο τρόπος με τον οποίο οι αυτοκράτορες ασκούσαν την εξουσία τους: όχι τόσο η άσκηση βίας εκ μέρους τους (αυτή ήταν λίγο πολύ αναμενόμενη), όσο οι φόβοι των Ρωμαίων πολιτών μήπως εξελιχτεί το σύστημα διακυβέρνησής τους σε μια επικίνδυνη και ανησυχητική δυστοπία, βασισμένη στην εξαπάτησή τους και στη διαστρέβλωση των γεγονότων.

Ίσως ο αυτοκράτορας στο πρόσωπο του οποίου αυτοί οι δυστοπικοί φόβοι κινδύνεψαν να γίνουν πραγματικότητα ήταν ο –όχι και τόσο συχνά αναφερόμενος– Ηλιογάβαλος. Η αφήγησή μου, λοιπόν, θα αρχίσει με έναν Πρόλογο αφιερωμένο σε αυτόν.

Mary Beard,
Κέιμπριτζ, Δεκέμβριος 2022

Δείπνο με τον Ηλιογάβαλο

Ένας θανατηφόρος οικοδεσπότης

Ο Ηλιογάβαλος, συριακής καταγωγής, έγινε αυτοκράτορας της Ρώμης το 218, σε εφηβική ηλικία, και δολοφονήθηκε το 222. Εκτός απ' όλα τα άλλα που του καταλογίζονται, αρχαίες πηγές δεν παραλείπουν να αναφερθούν στις ακρότητες, συχνά πρωτότυπες αλλά και ενίοτε σαδιστικού χαρακτήρα, που χαρακτήριζαν τα δείπνα του. Σε ορισμένες περιπτώσεις, λόγου χάριν, όλα όσα σερβίρονταν ήταν βαμμένα πράσινα ή μπλε. Άλλοτε πάλι, σερβίρονταν εδέσματα που ήταν εξωτικά ακόμα και με βάση τις ήδη εξεζητημένες συνήθειες των Ρωμαίων, όπως οπλές καμήλας ή μυαλά φοινικόπτρων στους συνδαιτυμόνες αλλά και φουαγκρά στα σκυλάκια του αυτοκράτορα. Ορισμένες φορές, εξάλλου, το «διεστραμμένο» χιούμορ που τον διέκρινε –λόγω ίσως και του νεαρού της ηλικίας του– ωθούσε τον Ηλιογάβαλο να καλεί στα δείπνα του ανθρώπους με κοινά χαρακτηριστικά (ή, μάλλον, με κοινό κάποιο κουσούρι), όπως οχτώ φαλακρούς άντρες, οχτώ μονόφθαλμους, οχτώ άντρες με οφθαλμοκήλη ή ακόμα και οχτώ πολύ παχείς άντρες που, καθώς προσπαθούσαν να καθίσουν στα ανάκλιτρα, προκαλούσαν τα γέλια των άλλων συνδαιτυμόνων.

Επίσης, στις «ατραξιόν» που πλαισίωναν τα δείπνα του Ηλιογάβαλου περιλαμβάνονταν μαξιλάρια που ξεφούσκωναν και ο καλεσμένος βρισκόταν πεσμένος στο δάπεδο, αλλά και ομοιώματα τροφών από κερί ή γυαλί. Αυτά προοριζόνταν για τους λιγότερο επιφανείς καλεσμένους,

οι οποίοι υποχρεώνονταν έτσι να παρακολουθούν τους άλλους να τρώ-
νε του πουλιού το γάλα, ενώ το δικό τους στομάχι γουργουρίζε. Αλλά
και όταν οι καλεσμένοι ξυπνούσαν από τον βαρύ ύπνο που συνόδευε
το γλεντοκόπι της προηγούμενης βραδιάς, έβλεπαν κάποιες φορές να
τους περιβάλλουν ζώα όπως λιοντάρια, λεοπαρδάλεις και αρκούδες,
που, έστω κι αν ήταν εξημερωμένα, προκαλούσαν στους συμποσιαστές
τέτοιον τρόμο ώστε κάποιοι από αυτούς πάθαιναν συγκοπή και πέθαι-
ναν. Λέγεται επίσης ότι μια φορά ο Ηλιογάβαλος «βομβάρδισε» τους
καλεσμένους του με τόσο τεράστια ποσότητα λουλουδιών ώστε κά-
ποιοι από αυτούς άφησαν την τελευταία τους πνοή από ασφυξία – αυ-
τό είναι και το συμβάν που ενέπνευσε τον Λόρενς Άλμα-Τάντεμα, ση-
μαντικό ζωγράφο του 19ου αιώνα, να ζωγραφίσει τον πίνακά του *Τα
ρόδα του Ηλιογάβαλου* (Εικόνα 1).

1. Μαρμάρινη προτομή του Ηλιογάβαλου. Ο έφηβος αυτοκράτορας
εμφανίζεται με φαβορίτες και ίχνη μουστακιού, κάθε άλλο παρά θυμίζοντας
το τέρας για το οποίο κάνουν λόγο οι λίγο μεταγενέστερες αναφορές στον
αυθαίρετο τρόπο με τον οποίο άσκησε την εξουσία.

Πάντως, οι ιδιοτροπίες του νεαρού αυτοκράτορα δεν περιορίζονταν στις εκκεντρικότητες αυτού του είδους. Για παράδειγμα, δε φορούσε ποτέ δύο φορές τα ίδια σανδάλια – ως προς αυτό, θα μπορούσε ίσως να χαρακτηριστεί ένα είδος προδρόμου της Ιμέλντας Μάρκος, κάποτε «πρώτης κυρίας» των Φιλιππίνων, η οποία λέγεται ότι είχε στα ντουλάπια της περισσότερα από τρεις χιλιάδες ζευγάρια παπούτσια. Επίσης, ο Ηλιογάβαλος φρόντιζε να ραντίζονται οι κήποι του το καλοκαίρι με χιόνια και πάγο από βουνοκορφές, ενώ ψάρια έτρωγε μόνο όταν βρισκόταν πολλά χιλιόμετρα μακριά από τη θάλασσα. Αλλά και τα θρησκευτικά ήθη των Ρωμαίων τα περιφρονούσε, μη διστάζοντας μάλιστα ακόμα και να παντρευτεί μία από τις Εστιάδες, οι οποίες όφειλαν να παραμένουν παρθένες επί ποινή θανάτου. Εξάλλου, τη λατρεία του Δία και του Δωδεκάθεου ο Ηλιογάβαλος την αντικατέστησε, κατά το σύντομο διάστημα της παραμονής του στον αυτοκρατορικό θρόνο, με εκείνην του Ελαγαβάλ, του σημιτικού θεού Βάαλ ουσιαστικά, ο οποίος λατρευόταν στη γενέθλια πόλη του Έμεσα (σημερινή Χομς) στη Συρία – εξού και το προσωνύμιο Ηλιογάβαλος ή Ελογάβαλος, με το οποίο έγινε γνωστός και το οποίο προτιμούσε σαφώς από το Μάρκος Αυρήλιος Αντωνίνος, όπως επισήμως λεγόταν. Επίσης, στο πεδίο του σεξ, και γενικότερα στα ζητήματα φύλου, ο Ηλιογάβαλος υπήρξε ιδιαίτερα «ρηξικέλευθος», αφού ντυνόταν με γυναικεία ρούχα, βαφόταν σαν γυναίκα, ενώ προσπάθησε ακόμα και να αλλάξει φύλο με χειρουργική επέμβαση! Κατά τον Δίωνα Κάσσιο, ιστορικό της εποχής εκείνης ο οποίος έγραψε οκτάτομη *Ιστορία της Ρώμης* από τις απαρχές της έως τον 3ο αιώνα, ο αυτοκράτορας ζήτησε από τους γιατρούς του να φροντίσουν ώστε να αποκτήσει γυναικεία γεννητικά όργανα. Να, λοιπόν, ένα ακόμα πεδίο στο οποίο θα μπορούσε να ισχυριστεί κάποιος ότι ο Ηλιογάβαλος ήταν πρόδρομος όσων σήμερα αρνούνται την αποκλειστικά αρσενική ή θηλυκή ταυτότητα φύλου, όπως, άλλωστε, και των απόμων που αποκαλούμε σήμερα διεμφυλικά ή φυλομεταβατικά (transgender).

Αφθονούν οι περιγραφές για κάθε είδους εκκεντρικότητες, αυθαιρεσίες και ωμότητες του Ηλιογάβαλου, στις οποίες, μάλιστα, απ' ό,τι φαίνεται, περιλαμβάνονταν και θυσίες παιδιών. Βέβαια, δεν παύουν να ανακύπτουν κάποια ερωτήματα που αφορούν και γενικότερα τους Ρωμαίους αυτοκράτορες: Πόσο συχνά ήταν τέτοιου είδους φαινόμενα;

Πόσοι ήταν αυτοί που αγανακτούσαν με τα δείπνα του Ηλιογάβαλου και με τις άλλες αυθαιρεσίες του; Από ποια σκοπιά ασκούσαν αυτοί την κριτική τους; Σε ποιο βαθμό ο μέσος κάτοικος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας γνώριζε για αυτές τις εκκεντρικότητες και, γενικότερα, για το τι συνέβαινε στο αυτοκρατορικό περιβάλλον;

Παθαιοί και νεότεροι αυταρχισμοί

Τα «έργα και οι ημέρες» του Ηλιογάβαλου ή Ελογάβαλου έχουν εμπνεύσει κατά καιρούς καλλιτέχνες όπως ο Λόρενς Άλμα-Τάντεμα (βλ. πιο πάνω), ο Έντγκαρ Άλαν Πόε, ο Νιλ Γκέμαν και ο Άνσελμ Κίφερ, ίσως επειδή υπερέβαιναν σαφώς σε προκλητικότητα αντίστοιχες εκκεντρικότητες και ακρότητες άλλων αυτοκρατόρων. Μπορεί ο Νέρων να έπαιξε τη λύρα του ενώ η Ρώμη καιγόταν, μπορεί ο Δομτιανός να σκότωνε μύγες με τη γραφίδα του όταν βαριόταν, μπορεί ο Κόμμοδος (ο οποίος έγινε ιδιαίτερα διάσημος ως «κακός» από τη δημοφιλή ταινία *Ο μονομάχος*) να έριχνε βέλη στους θεατές που παρακολουθούσαν τα κάθε είδους θεάματα στο Κολοσσαίο, αλλά τα εγκλήματα του Ηλιογάβαλου μαθαίνουμε ότι ήταν πολύ χειρότερα. Ήταν, πράγματι, όμως;

«Όχι απολύτως», θα λέγαμε. Ακόμα και ο κατεξοχήν βιογράφος του, ο οποίος έγραφε περίπου δύο αιώνες αργότερα και από τον οποίο κυρίως προέρχονται οι λεπτομέρειες για τα δείπνα του Ηλιογάβαλου και τις άλλες εκκεντρικότητές του, παραδεχόταν ότι ορισμένα απ' όσα λέγονταν για τον εν λόγω αυτοκράτορα –όπως και για άλλους, άλλωστε– ήταν φήμες που ορισμένοι διέδιδαν μετά τον θάνατό του, προκειμένου να γίνουν αρεστοί στον διάδοχό του στον θρόνο. Οι ευσυνείδητοι σημερινοί ιστορικοί καλούνται να ξεχωρίσουν την αλήθεια από τις –συνά κακόβουλες– φήμες. Για παράδειγμα, η ιστορία με την Εστιάδα φαίνεται να είναι αληθινή, επειδή έχουν βρεθεί νομίσματα της εποχής του Ηλιογάβαλου τα οποία φέρουν το όνομά της. Κατά τα άλλα, λίγα είναι τα περιστατικά για τα οποία μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι πράγματι συνέβησαν, αφού συχνά οι σχετικές αφηγήσεις είναι προϊόντα προκατάληψης, ακόμα και εχθροπάθειας. Λόγου χάριν, είναι θέμα οπτικής γωνίας, και κυρίως συμπάθειας ή αντιπάθειας απέναντι στον αυτοκράτορα, το πώς θα παρουσιάσει κάποιος το ότι, σε

ορισμένα δείπνα του, όλα όσα σερβίρονταν ήταν βαμμένα πράσινα ή μπλε· μπορεί το γεγονός αυτό να θεωρηθεί προκλητική εκκεντρικότητα που προκαλεί απέχθεια, μπορεί όμως και να αντιμετωπιστεί ως ένδειξη υψηλού γαστριμαργικού γούστου. Επιπλέον, δε θα πρέπει να παραβλέπουμε το ότι μιλάμε για κάποιον ο οποίος ανέβηκε στον αυτοκρατορικό θρόνο όταν ήταν μόλις δεκατεσσάρων ετών και δολοφονήθηκε όταν ήταν δεκαοχτώ. Ακόμα κι αν δεχτούμε ότι, ως έφηβος που ήταν, αρεσκόταν σε κάποιες εκκεντρικότητες, δύσκολα μπορούμε να φανταστούμε ότι είχε στο μυαλό του κάποιο καλά οργανωμένο σχέδιο να αλλάξει τη θρησκεία των Ρωμαίων.

Η ιστορία πάντως, αν θέλει να είναι ενδιαφέρουσα, δεν ασχολείται αποκλειστικά με γεγονότα. Σε ό,τι με αφορά, προσπαθώ να ρίξω φως –και μάλιστα, από ποικίλες οπτικές γωνίες– στους Ρωμαίους αυτοκράτορες, ανεξαρτήτως του αν κάποιοι από αυτούς ήταν αγαθοί πρεσβύτες ή τυραννικοί νεαροί, αν αγαπούσαν τη φιλοσοφία ή τα άγρια θεάματα και τις μονομαχίες, αν το όνομά τους μνημονεύεται συχνά ή έχει σχεδόν ξεχαστεί. Προσπαθώ, για παράδειγμα, να αντιληφθώ γιατί πολλοί από αυτούς –ανάμεσά τους και ο «οικοδεσπότης μας», ο Ηλιογάβαλος– δολοφονήθηκαν, είτε με χτυπήματα από ξίφος είτε με... μαγειρεμένα μανιτάρια. Στο πλαίσιο αυτών των ερευνών μου, δεν «περιφρονώ» σε καμία περίπτωση τις υπερβολές, τις επινοήσεις, ακόμα και τα ψέματα. Άλλωστε, η εικόνα που οι υπήκοοί τους σχημάτιζαν για τους ηγεμόνες τους περιλάμβανε πάντοτε, καλώς ή κακώς, ακόμα και φαντασιώσεις, κουτσομπολιά, συκοφαντίες ή «αστικούς μύθους».

Κατ’ αντιστοιχία, στις μέρες μας η φήμη για τα τρεις χιλιάδες ζευγάρια παπούτσια της Ιμέλντας Μάρκος μάλλον είναι υπερβολή που σκοπό έχει ουσιαστικά να αποδοκιμάσει την απληστία της συζύγου του πρώην Προέδρου των Φιλιππίνων, τα υπερβολικά και ανεξέλεγκτα προνόμιά της. Σε μικρότερη κλίμακα, οι φήμες ότι τα σκυλάκια της βασίλισσας Ελισάβετ έτρωγαν από ασημένιες γαβάθες είναι ένα ακόμα παράδειγμα σχετικά αθώας (όχι απαραίτητα κακοπροαίρετης) έμμεσης αναφοράς στην πολυτέλεια που συνοδεύει και χαρακτηρίζει τη ζωή των εστεμμένων και άλλων επιφανών.

Οι υπερβολές που αποδίδονται στον Ηλιογάβαλο, όποια κι αν είναι η προέλευσή τους, είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα του πώς οι Ρωμαίοι φαντάζονταν τον αυτοκράτορά τους στη χειρότερη εκδοχή

του αξιώματός του, συχνά μεγεθύνοντας κάποια αρνητικά χαρακτηριστικά του. Πάντως, ακόμα κι αν υπάρχουν στοιχεία υπερβολής στα σχετικά με θυσίες μικρών παιδιών, στα περί ταλαίπωρων παχύσαρκων που δε χωρούσαν στο ανάκλιτρο ή στο ότι ο Ηλιογάβαλος τάιζε τα σκυλιά του φουαγκρά (όχι σε ασημένιες γαβάθες, έστω...), πίσω από αυτές τις συχνά ανεκδοτολογικού χαρακτήρα περιγραφές υπάρχει, οπωσδήποτε, το στοιχείο της απαρésκειας ή της καταγγελίας για τον αυταρχικό τρόπο άσκησης της αυτοκρατορικής εξουσίας, ο φόβος για μια εξουσία χωρίς όρια και χωρίς φραγμούς.

Όσα αναφέρονται για συνήθειες του Ηλιογάβαλου, όπως το να στρώνει τους θερινούς κήπους του με χιόνι και πάγο ή να τρώει ψάρι μόνο όταν βρισκόταν σε μεγάλη απόσταση από τη θάλασσα, ακόμα και η φήμη ότι προτιμούσε να εργάζεται τη νύχτα και να κοιμάται τη μέρα, παραπέμπουν στο πρότυπο του αυτάρεσκου ανθρώπου, αυτού που τα έχει όλα και που μπορεί να κάνει ό,τι του κατέβει στο κεφάλι, να υποτάσσει τη φύση στις επιθυμίες του και στα καπρίσια του, επεμβαίνοντας ακόμα και στο φύλο του! Αυτή η τάση προς την αυθαιρεσία δεν ήταν, βέβαια, κάτι καινούργιο στη Ρώμη. Πριν από δύομισι αιώνες, ο Κικέρων σχολίαζε ειρωνικά την παντοκρατορία του Ιούλιου Καίσαρα, γράφοντας ότι απαιτούσε να τον υπακούν ακόμα και τα άστρα του ουρανού.

Όμως, αυτή ήταν μία μόνο πλευρά της δυστοπικής παρουσίας του Ηλιογάβαλου στον αυτοκρατορικό θρόνο. Υπήρχε επίσης επικίνδυνη σύγχυση ανάμεσα στην αλήθεια και τη φενάκη. Τίποτα δεν ήταν ό,τι φαινόταν και μόνο αυτό. Ακόμα και η από πρώτη ματιά γενναιοδωρία του αυτοκράτορα μπορούσε να έχει μοιραία αποτελέσματα, όπως στην περίπτωση εκείνων που πέθαναν από ασφυξία πνιγμένοι από καταγισμό λουλουδιών. Ακόμα και τα φαγητά που σερβίρονταν στα δείπνα του Ηλιογάβαλου υπήρχαν περιπτώσεις που ήταν απλώς ομοιώματα – συχνά επιτυχημένες μιμήσεις, αλλά, πάντως, ομοιώματα. Και αντιστρόφως, όμως, μια αναπαράσταση μπορούσε να εξελιχτεί σε πραγματικότητα, συνήθως δυσάρεστη ή δυσοίωνη. Έτσι, κατά τον βιογράφο του Ηλιογάβαλου, όταν παιζόταν ένα θεατρικό έργο το οποίο περιλάμβανε σκηνές μοιχείας, ο αυτοκράτορας επέμενε να υπάρξει απολύτως «ρεαλιστική» αναπαράσταση των δρώμενων – με άλλα λόγια, «σεξ επί σκηνής». Συμπυκνώνοντας, θα λέγαμε ότι υπήρχε μια διαρκής εναλλα-

γή μεταξύ πραγματικού και εικονικού στοιχείου, ένα συνεχές «παιχνίδι» στο οποίο ήταν δύσκολο να αντιληφθεί κάποιος τι ήταν πραγματικότητα και τι προσομοίωση. Η ζωή του αυτοκράτορα ήταν ένα συνεχές θέατρο, με τη διεφθαρμένη του αυταρχικότητα να αντανακλάται σε κάθε είδους παραμορφωτικούς καθρέφτες.

Αυτές οι «ιστορίες», έστω και ιδωμένες με μεγεθυντικό φακό, συμβάλλουν ώστε να σχηματίσουμε καλύτερη εικόνα για την αυτοκρατορική εξουσία και την άσκησή της. Δεν ήταν απλώς το θέμα της ευκολίας με την οποία ο αυτοκράτορας μπορούσε να διατάξει την εξόντωση των αντιπάλων του ή και οποιουδήποτε πολίτη. Η αυθαίρετη άσκηση της εξουσίας εκ μέρους του δεν είχε όρια· διαπότηζε την ατμόσφαιρα και δημιουργούσε νοσηρό κλίμα, το οποίο, μάλιστα, ενίοτε έπαιρνε ακραίες μορφές και διαστάσεις.

Το χρονικό των αυτοκρατόρων

Θα επανέρχομαι κάθε τόσο στον Ηλιογάβαλο στις σελίδες που ακολουθούν. Εκτός των άλλων, και για να εξηγήσω πώς ένας έφηβος από τη Συρία βρέθηκε στον αυτοκρατορικό θρόνο – η απάντηση «λόγω των μηχανορραφιών της μητέρας του και της γιαγιάς του» μάλλον δεν είναι αρκούντως ικανοποιητική. Θα επανέλθω επίσης στις φήμες (αρνητικές ή άλλες) που περιέβαλλαν κατά κανόνα την αυτοκρατορική Αυλή, εστιαζόμενη σε κάθε είδους σχετικές αφηγήσεις της εποχής, συχνά, μάλιστα, σκαμπρόζικες ή ακόμα και ευτράπελες, όπως αυτές που συνδέονται με τον Ηλιογάβαλο. Θα συναντήσουμε ακόμα και αυτοκράτορες να εμφανίζονται στα όνειρα υπηκόων τους με διάφορες μορφές ή/και αμφιέσεις. Όσο για το να ονειρεύεται κάποιος ασθενής ότι είναι αυτοκράτορας, ένας ονειροκρίτης του 2ου αιώνα προειδοποιούσε ότι είναι ένδειξη πως «ο θάνατος πλησιάζει».

Αυτά, όμως, δε θα είναι παρά μέρος μόνο απ' όσα θα ακολουθήσουν. Εκτός από φήμες και από φαντασιώσεις για τους αυτοκράτορες, θα εξετάσω προφανώς και πιο πρακτικά ζητήματα, όπως η καθημερινή ζωή των Ρωμαίων αυτοκρατόρων, αλλά και κρίσιμες πολιτικές επιλογές τους που συχνά καλύπτονται από την αχλή πικάντικων ιστοριών που συνδέονται με τη σκληρότητά τους ή με τον πολυτελή βίο τους. Θα

με απασχολήσουν η γραφειοκρατία που περιέβαλλε τους αυτοκράτορες, οι διοικητικές τους ικανότητες και πρωτοβουλίες, τα λογιστικά τους, ο τρόπος με τον οποίο επέλεγαν τους συνεργάτες τους και τους απέλυαν. Σε ποιο βαθμό ένας αυτοκράτορας ανακατευόταν με όλα αυτά; Ποιοι αποτελούσαν το άμεσο περιβάλλον του; Τι ρόλο έπαιζαν η σύζυγός του, οι συγγενείς του, οι κληρονόμοι του, αλλά και οι γραμματείς του, ακόμα και πρόσωπα όπως οι μάγειρες του και οι γελωτοποιοί του; Ακόμα περισσότερο, τι ακριβώς ρόλο έπαιζαν όλοι αυτοί σε περίπτωση που ο αυτοκράτορας ήταν μόλις δεκατεσσάρων ετών;

Αυτή η προσέγγιση και αυτή η περιήγηση θα φωτίσουν μια άλλη όψη και πλευρά του αυτοκρατορικού αξιώματος: τον Ρωμαίο αυτοκράτορα όχι τόσο ως ανεύθυνο και συχνά επικίνδυνο ηδονοθήρα, όσο ως σκληρά εργαζόμενο, απορροφημένο από τα διοικητικά καθήκοντά του.

Ο αυτοκράτορας εργάζεται, και μάλιστα, (ενίοτε) σκληρά

Ο Ηλιογάβαλος (Εικόνα 1) ήταν ο εικοστός έκτος, πάνω κάτω, αυτοκράτορας (εξαρτάται από το αν κάποιος συνυπολογίζει και συνήθως εφήμερους σφετεριστές ή όχι). Αρκετών από αυτούς τους αυτοκράτορες τα ονόματα έχουν σχεδόν ξεχαστεί, ενώ άλλους πάλι τους αναφέρουμε συχνά σε σχέση με κάποιο ανεκδοτολογικού χαρακτήρα ή δευτερεύον γεγονός, όπως το ότι ο Καλιγούλας έχρισε ύπατο το αγαπημένο του άλογο ή το ότι ο Αδριανός έχτισε στη Βρετανία το τείχος που φέρει το όνομά του. Κατά τα άλλα, λίγοι είναι αυτοί που γνωρίζουν τον καλοφαγά Βιτέλλιο που βρέθηκε στον αυτοκρατορικό θρόνο για λίγους μήνες το 69, τον αυστηρό Περτίνακα, αυτοκράτορα το 193 επίσης για λίγο, ή ακόμα και τον Ηλιογάβαλο, στον οποίο αναφέρθηκα ήδη, και μάλιστα, εκτενώς.

Αυτοί (δε χρειάζεται να προσθέσω «και αυτές» για λόγους πολιτικής ορθότητας, αφού ποτέ γυναίκα δεν ανέβηκε στον αυτοκρατορικό θρόνο της Ρώμης) κυβερνούσαν μια επικράτεια που, στη μεγαλύτερη εδαφική επέκτασή της, έφτασε να εκτείνεται από τη Σκωτία μέχρι τις παρυφές της Σαχάρας και από την Πορτογαλία μέχρι το σημερινό Ιράκ, με τους εκτός Ιταλίας κατοίκους της να φτάνουν ακόμα και τα πενήντα εκατομμύρια. Αυτοί οι αυτοκράτορες νομοθετούσαν, έκαναν

εκστρατείες και πολέμους, επέβαλλαν φόρους, επέλυαν διαφορές, χρηματοδοτούσαν το χτίσιμο επιβλητικών οικοδομημάτων αλλά και κάθε είδους θεάματα, και βέβαια, φρόντιζαν να υπάρχουν απεικονίσεις τους (συνήθως προτομές ή ανδριάντες) σε κάθε γωνιά της επικράτειάς τους, όπως περίπου κάνουν και οι σημερινοί δικτάτορες. Ήταν επίσης προσωπικά ιδιοκτήτες μεγάλων εκτάσεων γης και ορυχείων, ενώ βρίσκονταν συχνά σε διάφορα σημεία της αυτοκρατορίας, για πολεμικούς σκοπούς αλλά ενίοτε και ως απλοί επισκέπτες. Οι τουρίστες που επισκέπτονται σήμερα το Λούξορ, στην Αίγυπτο, προκειμένου να θαυμάσουν τους λεγόμενους Κολοσσούς του Μέμνωνος (έργα του 14ου αιώνα π.Χ.) εκεί κοντά (Εικόνα 62), στέκουν περίπου στο ίδιο σημείο όπου στάθηκε και ο Αδριανός με την ακολουθία του το 130, όταν επισκέφτηκε την Αίγυπτο. Μάλιστα, στο αριστερό πόδι ενός από τα δύο αγάλματα, κάποια από τις κυρίες που συνόδευαν τον αυτοκράτορα δεν παρέλειψε να απαθανάτισει την εκεί παρουσία της χαράσσοντας σχετικό ποίημα (βλ. Εικόνα 64).

Δεν ξέρουμε πολλά για το πώς ακριβώς ο αυτοκράτορας ασκούσε τον απαραίτητο έλεγχο στην αχανή επικράτειά του. Αν εξαιρέσουμε την παρουσία στρατιωτικής δύναμης στα απειλούμενα σημεία της αυτοκρατορίας, υπήρχαν σχετικά λίγοι που ασκούσαν διοικητικά καθήκοντα, με αποτέλεσμα –σε σύγκριση, μάλιστα, με ιστορικά πιο πρόσφατες αυτοκρατορίες, όπως η Βρετανική– ο έλεγχος των επαρχιών από την κεντρική εξουσία να είναι μάλλον περιορισμένος, χαλαρός. Αυτή η κατάσταση πραγμάτων επιδεινωνόταν λόγω του τεράστιου χρόνου που απαιτούσε η μετάβαση σε παραμεθόριες περιοχές της αυτοκρατορίας, αλλά και του επίσης μεγάλου χρόνου που απαιτούνταν προκειμένου να φτάσει μια πληροφορία από τη Ρώμη ή μια διαταγή του αυτοκράτορα προς τον διοικητή ή τις άλλες Αρχές μιας επαρχίας. Μια από τις συνέπειες αυτής της αδυναμίας ήταν και η αύξηση, εκ των πραγμάτων, των αρμοδιοτήτων αλλά και του φόρτου εργασίας του αυτοκράτορα.

Πηγές της εποχής αναφέρονται συχνά στη γραφειοκρατική διάσταση της αυτοκρατορικής εξουσίας, στη γραφειοκρατία που κατ' ανάγκη περιέβαλλε τον αυτοκράτορα, στο χαρτομάνι (για την ακρίβεια... παπυρομάνι) που συχνά τον «έπνιγε». Λέγεται, μάλιστα, ότι το κοινό ενοχλήθηκε όταν κάποτε ο Ιούλιος Καίσαρας, αντί να παρακολουθεί

την εξέλιξη των ιπποδρομιών στις οποίες παρίστατο, φάνηκε να ασχολείται με την αλληλογραφία του. Ο Βεσπασιανός, ένας από τους τυχερούς εκείνους αυτοκράτορες που πέθαναν στο κρεβάτι τους (και όχι δολοφονημένοι), το 79, ξυπνούσε πριν καν χαράξει και διάβαζε τις επιστολές και τις αναφορές που τον περίμεναν. Ο Αλέξανδρος Σεβήρος, που διαδέχτηκε τον Ηλιογάβαλο, κρατούσε στα προσωπικά του διαμερίσματα στρατιωτικά και άλλα αρχεία, προκειμένου να γνωρίζει τις κινήσεις και τα οικονομικά των στρατευμάτων του. Όμως, η αξιοποίηση της γραφειοκρατίας δεν αρκούσε. Οι αυτοκράτορες όφειλαν να μην είναι απρόσιτοι για τους υπηκόους τους. Ενδεικτικά, σε ένα από τα ταξίδια του, πλησίασε τον Αδριανό μια γυναίκα και θέλησε να του ζητήσει κάτι. Όταν εκείνος τής απάντησε ότι δεν είχε χρόνο να ασχοληθεί με το πρόβλημά της, έλαβε την απάντηση «Τότε, να πάψεις να είσαι αυτοκράτορας», και έτσι ο Αδριανός αποφάσισε να την ακούσει προσεχτικά.

Τέτοιου είδους αφηγήματα θα πρέπει να τα αντιμετωπίζουμε με κάποια επιφύλαξη. Υπήρχαν, άλλωστε, αυτοκράτορες περισσότερο και λιγότερο εργατικοί. Όλες οι «ενός ανδρός αρχές» έχουν να επιδείξουν παραδείγματα αφοσιωμένων στα καθήκοντά τους ηγεμόνων, όπως ο Γεώργιος ΣΤ΄ (ο πατέρας της Ελισάβετ Β΄), και λιγότερο επιμελών, καλοζωιστών και μποέμ μοναρχών, όπως ο Εδουάρδος Ζ΄, ο οποίος δεν έπαψε ποτέ να τσιλημπουρδίζει με τις φιλενάδες του. Και στη μία και στην άλλη περίπτωση, αυτήν της εργατικότητας και εκείνην της σχετικής ανεμελιάς, οι όποιες σχετικές αναφορές πρέπει να γίνονται δεκτές με επιφύλαξη. Για παράδειγμα, η ιστορία με τον Αδριανό και την απλή γυναίκα του λαού είναι ένα κλισέ που το συναντάμε όχι μόνο σε νεότερες πηγές, αλλά και στην αρχαιοελληνική γραμματεία ήδη. Η γενική εικόνα, πάντως, φαίνεται να ισχύει, όπως επιβεβαιώνουν και επιγραφές, σε πάπυρο ή και σε πέτρα, στις οποίες γίνεται λόγος για αιτήματα και εκκλήσεις προς τον αυτοκράτορα, από πόλεις, από κοινότητες ή και από μεμονωμένα άτομα. Μάλιστα, εντύπωση προκαλεί συχνά το ότι τα προβλήματα στα οποία καλείται να δώσει λύση ο αυτοκράτορας έχουν εντελώς τοπικό –ενίοτε και προσωπικό– χαρακτήρα.

Αυτές οι περιπτώσεις είναι επίσης χρήσιμο αντίδοτο στο δέος που ενδεχομένως προκαλούν οι αυτοκρατορικές υπερεξουσίες. Μας υπενθυμίζουν ότι, έστω κι αν κάποιοι έβλεπαν τους αυτοκράτορες ως φορείς μιας δυστοπικής και τρομαχτικής πραγματικότητας, υπήρχαν άλ-

λοι που προσέβλεπαν σε αυτούς για τη λύση των προβλημάτων τους – ακόμα και για να βρουν μια αγελάδα που την είχαν χάσει. Επιπροσθέτως, είναι μια διαβεβαίωση ότι, έστω κι αν το ανά χείρας βιβλίο επικεντρώνεται στο πρόσωπο και στο αξίωμα του αυτοκράτορα, δεν αφορά μόνο τα ανώτατα κλιμάκια της πολιτικής ελίτ. Κάθε άλλο, θα έλεγα. Μάλιστα, παραδόξως, η ζωή των απλών ανθρώπων συχνά φωτίζεται καλύτερα μέσω του τρόπου με τον οποίο αυτοί αντιμετωπίζονται από τον αυτοκράτορα. Με λίγα λόγια, το βιβλίο αφορά τόσο τους ηγεμόνες της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας όσο και τους πολίτες της.

Κείμενα και ίχνη

Στην προσπάθειά μου να ξεφύγω από τα περιορισμένα όρια των πανεπιστημιακών παραδόσεων και σεμιναρίων, θα προσφύγω συχνά σε καταγεγραμμένες αποφάσεις αυτοκρατόρων που φωτίζουν με εντυπωσιακή ευκρίνεια πτυχές (και βέβαια, και δυσκολίες) της ζωής στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Φυσικά, πολύτιμος αρωγός μου σε αυτή την προσπάθεια θα είναι κλασικές πηγές της αρχαίας γραμματείας, και πρώτα απ' όλα ο Τάκιτος, του οποίου τα έργα, τόσο τα *Χρονικά* όσο και οι *Ιστορίες*, γραμμένα στις αρχές του 2ου αιώνα, είναι πολύτιμη πηγή πληροφοριών για τους αυτοκράτορες του 1ου αιώνα, για τη διαφορά τους και τις αυθαιρεσίες τους. Παράλληλα, εξίσου πολύτιμη πηγή είναι οι *Βίοι των καισάρων*, τους οποίους έγραψε την ίδια λίγο πολύ εποχή ο Σουητώνιος. Το σύγγραμμα του Σουητώνιου, ανθρώπου που έζησε στο αυτοκρατορικό περιβάλλον ως αρχειοφύλακας και γραμματέας επί Τραϊανού και επί Αδριανού, καλύπτει όλη την περίοδο από τον Ιούλιο Καίσαρα μέχρι τον «μυγοφονιά» Δομιτιανό, χαίροντας μάλιστα ιδιαίτερης εκτίμησης μεταξύ των ιστορικών των πιο πρόσφατων αιώνων. Θα αξιοποιήσω όμως (φέρνοντάς τες παράλληλα στην επιφάνεια) και άλλες, λιγότερο γνωστές πηγές. Χάρη στις επίπονες προσπάθειες αντιγραφέντων ποικίλων εποχών, αλλά και χάρη στη φροντίδα που μεταγενέστεροι έδειξαν για τη φύλαξη των σχετικών χειρογράφων και των αντιγράφων τους, μπορούμε έτσι να έχουμε σήμερα στη διάθεσή μας, σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή, πολύ πλουσιότερο υλικό σχετικό με το θέμα μας απ' ό,τι συνήθως νομίζουμε.

Κάποια από αυτά τα κείμενα απέβλεπαν απλώς και μόνο στο να τέρψουν τον αναγνώστη τους, ακόμα και να τον κάνουν να γελάσει. Έχουμε έτσι στη διάθεσή μας μικρές συλλογές αυτοκρατορικών ανεκδότων (λόγου χάριν, ότι ο Αύγουστος πείραζε την κόρη του Ιουλία που αφαιρούσε τις άσπρες τρίχες από τα μαλλιά της), καθώς και κάθε είδους σάτιρες. Χαρακτηριστικό είναι ένα κείμενο στο οποίο ο αυτοκράτορας Ιουλιανός (361-363) σατιρίζει τους προκατόχους του στον θρόνο και όπου, ενδεικτικά, ο Ηλιογάβαλος αποκαλείται «ο νεαρός από την Έμεσα». Υπάρχει επίσης μια παρωδία γραμμένη από τον παιδαγωγό του Νέρωνος, τον Σενέκα, όπου λοιδορείται η αναγόρευση του Κλαύδιου σε θεό αμέσως μετά τον θάνατό του (ειδικότερα, περιγράφεται η άνοδος του –παραζαλισμένου αλλά και ενθουσιασμένου– ηλικιωμένου Κλαύδιου στον Όλυμπο, όπου κατοικούν οι «άλλοι» θεοί, οι οποίοι, όμως, ούτε λίγο ούτε πολύ, τον αποπέμπουν μόλις εμφανίζεται).

Ορισμένα άλλα κείμενα φωτίζουν λιγότερο εμφανείς πτυχές του αυτοκρατορικού αξιώματος και περιβάλλοντος. Έτσι, ένα εγχειρίδιο γραμμένο από Έλληνα δάσκαλο της ρητορικής περιλαμβάνει συμβουλές για το πώς να απευθύνεται κάποιος στον αυτοκράτορα, αν βέβαια κάποτε βρεθεί ενώπιόν του. Ο φιλόσοφος Επίκτητος, ο οποίος είχε υπάρξει δούλος του γραμματέα του Νέρωνος, μας δίνει πληροφορίες για τη ζωή στην αυτοκρατορική Αυλή, ακόμα και στοιχεία για το πώς στρατιώτες της αυτοκρατορικής φρουράς χρησιμοποιούνταν σαν «μυστικοί πράκτορες» και πληροφοριοδότες. Επίσης, γιατροί αυτοκρατόρων μάς έχουν αφήσει ενδιαφέρουσες –ακόμα και με σημερινά κριτήρια– περιγραφές ερεθισμένων λαϊκών και στομαχόπονων, καθώς και της φαρμακευτικής αγωγής που όριζαν για τους επιφανείς ασθενείς τους. Και βέβαια, έχουμε στη διάθεσή μας τις επιστολές/αναφορές που έστειλε στον Τραϊανό ο Πλίνιος ο Νεότερος, κυβερνήτης από το 110 έως το 113 της επαρχίας Πόντου-Βιθυνίας, στις ακτές της Μαύρης Θάλασσας. Στις επιστολές αυτές, γίνεται λόγος για κάθε είδους προβλήματα εκεί, από τη δραστηριότητα κάποιων αυτοαποκαλούμενων «χριστιανών» μέχρι την ανάγκη να επισκευαστούν ορισμένα ετοιμόρροπα κτίρια λουτρών ή τις υπερβάσεις στο κόστος κατασκευής ενός θεάτρου.

Υπάρχουν επίσης κείμενα που σώζονται και που το περιεχόμενό τους προξενεί συχνά έκπληξη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο «Βίος του Ηλιογάβαλου», όπου περιγράφονται κάθε είδους εκκεντρικότητες

και υπερβολές του «νεαρού από τη Συρία», μία μόνο από τις περισσότερες από πενήντα βιογραφίες αυτοκρατόρων αλλά και σφετεριστών και διεκδικητών του θρόνου από τον Αδριανό έως το 285. Αν και αρκετοί από αυτούς τους «Βίους» είναι πολύ σύντομοι (πιο πολύ σκιαγράφιση παρά πραγματική βιογραφία), στο σύνολό τους αποτελούν έναν διόλου ευκαταφρόνητο σε όγκο τόμο που συνήθως αναφέρεται ως *Ιστορία Αυτοκρατόρων (Historia Augusta)*. Ως συγγραφείς αυτού του κατά κάποιον τρόπο συλλογικού έργου αναφέρονται συνήθως αρκετά παραδοσιακά ονόματα (Τριβέλλιος Πολλίων, Φλάβιος Βοπίσκοσ ο Συρακούσιος κ.ά.). Ωστόσο, προσεχτική ανάλυση των σχετικών κειμένων έχει αποκαλύψει ότι είναι όλα γραμμένα από τον ίδιο (ανώνυμο) συγγραφέα, και μάλιστα, περίπου στα τέλη του 4ου αιώνα. Γιατί, άραγε, αυτή η «πλαστοπροσωπία» παραμένει είναι άγνωστο. Όποια κι αν είναι η απάντηση, πάντως, πρόκειται για κείμενα που κινούνται σαφώς στο μεταίχμιο μεταξύ Ιστορίας και μυθοπλασίας.

Σημαντική πηγή πληροφοριών για τους Ρωμαίους αυτοκράτορες αποτελούν επίσης κάθε είδους κείμενα, άλλα από τα οποία είναι χαραγμένα σε πέτρινη ή μπρούντζινη επιφάνεια και άλλα γραμμένα σε παπύρους που διατηρήθηκαν προστατευμένοι από την άμμο της αιγυπτιακής γης και που έρχονται όλο και πιο συχνά στο φως, ιδιαίτερα μετά τα μέσα του 20ού αιώνα (κάποιων, μάλιστα, το περιεχόμενο δεν έχει μέχρι σήμερα αποκρυπτογραφηθεί). Σώζεται, για παράδειγμα, μπρούντζινη πλάκα (Εικόνα 2) στην οποία είναι χαραγμένος ο λόγος που εκφώνησε το 48 στη Σύγκλητο ο αυτοκράτορας Κλαύδιος, με τον οποίο ζητούσε να δοθούν περισσότερα πολιτικά δικαιώματα στους Γαλάτες, ενώ, παράλληλα, με αυτή την ευκαιρία, επιχειρούσε και μια σύντομη αναδρομή στην ιστορία της Ρώμης. Επίσης, σώζεται πάπυρος στον οποίο καταγράφονται όσα είπε ο Γερμανικός, μέλος της αυτοκρατορικής οικογένειας και πατέρας του Καλιγούλα, στους πολίτες της Αλεξάνδρειας, χωρίς, μάλιστα, να παραλείψει να αναφέρει... πόσο τού έλειπε η γιαγιά του, που δεν ήταν άλλη από την όχι και τόσο «αθώα γιαγιούλα» Λιβία, σύζυγο του Αύγουστου. Ακόμα και για σύντομες ματιές σε μικροϊστορίες της καθημερινότητας έχουμε πρόσβαση μέσω κειμένων, είτε πρόκειται για μεταθανάτιες αναφορές στο προσωπικό που υπηρετούσε τη Λιβία (στη μασέζ της, σε κάποιες κομμώτριές της, σε έναν ζωγράφο, ακόμα και σε κάποιον που καθάριζε τα παράθυρα!)

2. Μέρος του κειμένου σε μπρούντζινη πλάκα που βρέθηκε τον 16ο αιώνα στη Λιόν. Πρόκειται για κατά λέξη αναπαραγωγή του λόγου που εκφώνησε ο Κλαύδιος στη Σύγκλητο, με τον οποίο ζητούσε αυξημένα πολιτικά δικαιώματα για τους Γαλάτες. Το κείμενο είναι ασυνήθιστα καθαρογραμμένο και ευανάγνωστο. Οι πρώτες λέξεις του είναι: *TEMPUS EST*, δηλαδή: «Είναι πια καιρός...» (βλ. σχετικά και Κεφάλαιο 7).

είτε πρόκειται για τα παράπονα κάποιου αξιωματούχου που υπηρετούσε στην Αίγυπτο και δυσκολευόταν να εξασφαλίσει τα απαραίτητα για την εκεί επικείμενη επίσκεψη του αυτοκράτορα.

Ψήγματα της καθημερινής ζωής των αυτοκρατόρων αντλούμε επίσης επισκεπτόμενοι τα κάθε είδους ενδιαιτήματά τους. Όχι μόνο ότι σώζεται από τα αυτοκρατορικά ανάκτορα στον Παλατίνο λόφο (εξού και η λέξη «παλάτι»), αλλά και από τις επαύλεις τους, είτε στις παρυφές της Ρώμης είτε αλλού. Μια από αυτές τις έξω από την πόλη κατοικίες, η έπαυλη του Αδριανού (*Villa Adriana*) στο Τίβολι, σε περίπου τριάντα χιλιόμετρα απόσταση από τη Ρώμη, ήταν ένα εντυπωσιακό συγκρότημα κτισμάτων με έκταση σχεδόν διπλάσια από εκείνην όλης της Πομπηίας. Ακόμα και η λέξη *έπαυλη* αποτελεί μάλλον μετριοπαθή χαρακτηρισμό, καθώς η *Villa Adriana* ήταν μάλλον κάτι σαν «ιδιωτική πόλη». Επίσης, γνωρίζουμε αρκετά καλά τη μορφή των περισσότερων

αυτοκρατόρων, αφού προτομές τους και ανδριάντες τους υπήρχαν σχεδόν σε κάθε γωνιά της αυτοκρατορίας (εκτιμάται ότι οι ποικίλων διαστάσεων γλυπτές απεικονίσεις του Αύγουστου πρέπει να κυμαίνονταν μεταξύ είκοσι πέντε και πενήντα χιλιάδων). Ακόμα και σε μπισκοτάκια που καταναλώνονταν σε διάφορα σημεία της αυτοκρατορίας φαίνεται ότι αποτυπωνόταν η μορφή του αυτοκράτορα (Εικόνα 3), ενώ γύρω στο 200 μια Ρωμαία αρχόντισσα φορούσε σκουλαρίκια με τη μορφή του αυτοκράτορα Σεπτίμιου Σεβήρου (Εικόνα 4).

Φυσικά, υπάρχουν πτυχές και εκφάνσεις της ζωής στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία για τις οποίες πολύ λίγα πράγματα γνωρίζουμε. Τέτοιες είναι, ενδεικτικά, το πώς έβλεπε τον κόσμο μια γυναίκα της εποχής ή πώς ακριβώς διαχειριζόταν τα οικονομικά του ένας Ρωμαίος πολίτης. Θέλω να πιστεύω, πάντως, ότι ο αναγνώστης, κλείνοντας τα ανά χείρας βιβλίο, δε θα νιώθει απογοητευμένος για το πόσο λίγα γνωρίζουμε για τους Ρωμαίους αυτοκράτορες, αλλά ενθουσιασμένος για το πόσο πολλά έμαθε για αυτούς.

3, 4. Δύο ασυνήθιστα «αντικείμενα» με απεικονίσεις αυτοκρατόρων.
Αριστερά: σύγχρονο αντίγραφο αρχαίου καλουπιού για κάτι σαν μπισκοτάκια (προοριζόνταν πιθανόν για θρησκευτικές γιορτές), με παράσταση θριάμβου αυτοκράτορα, τον οποίο στεφανώνει η θεά Νίκη. *Δεξιά:* σκουλαρίκια με τη μορφή του αυτοκράτορα Σεπτίμιου Σεβήρου.

Ποιοι αυτοκράτορες;

Αν στον σχετικό κατάλογο περιλάβουμε και τους αυτοκράτορες της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη, τότε η «γραμμή» προεκτείνεται έως το 1453. Κατά κανόνα, πάντως, αυτούς τους αποκαλούμε Βυζαντινούς αυτοκράτορες, έστω κι αν αποκαλούνταν και αυτοαποκαλούνταν κατά κανόνα *Ρωμαίοι*. Ωστόσο, εδώ δε θα επεκταθώ πέρα από τον ξάδερφο, υιοθετημένο γιο και διάδοχο του Ηλιογάβαλου, τον «εργασιομανή» και υπερδραστήριο Αλέξανδρο Σεβήρο. Ανέβηκε και αυτός πολύ νέος στον θρόνο, το 222, σε ηλικία μόλις δεκατριών ή δεκατεσσάρων ετών, και παρέμεινε αυτοκράτορας έως το 235. Με άλλα λόγια, όσα ακολουθούν καλύπτουν την περίοδο από την εγκαθίδρυση της «ενός ανδρός αρχής» στη Ρώμη (αρχικά, με τον Ιούλιο Καίσαρα, και επισήμως, με τον μικρανησιό του, τον Αύγουστο, που ήταν και ο πρώτος ο οποίος αναγορεύτηκε αυτοκράτορας) έως το 235, περίοδο δηλαδή σχεδόν τριών αιώνων, κατά τη διάρκεια της οποίας στον θρόνο ανέβηκαν περίπου τριάντα αυτοκράτορες.

Αυτά τα χρονολογικά όρια είναι εν μέρει αυθαίρετα, γι' αυτό και δε θα διστάσω να τα υπερβώ όταν κρίνω ότι ένα εκτός χρονικών ορίων γεγονός παρουσιάζει ενδιαφέρον ή εμπλουτίζει την αφήγηση. Από την άλλη, έχω τους λόγους μου που σταματώ στον Αλέξανδρο Σεβήρο. Στα χρόνια που ακολούθησαν, τα πράγματα άλλαξαν ριζικά: Οι αυτοκράτορες έμεναν κατά κανόνα στον θρόνο για πολύ μικρό χρονικό διάστημα, ενώ οι εμφύλιοι πόλεμοι, τα «πραξικοπήματα» και οι σφετερισμοί κυριαρχούσαν. Οι περισσότεροι αυτοκράτορες αυτής της ταραγμένης περιόδου δεν ήταν καν Ρωμαίοι, ενώ κάποιοι από αυτούς δεν επισκέφτηκαν ποτέ τη Ρώμη, παραμένοντας σε κάποια επαρχία. Ενδεικτικό είναι επίσης το ότι στα πενήντα χρόνια που ακολούθησαν τον θάνατο του Αλέξανδρου Σεβήρου, από το 235 μέχρι το 285, στον θρόνο ανέβηκαν σχεδόν τριάντα αυτοκράτορες, δηλαδή όσοι και στα περίπου διακόσια εξήντα χρόνια που είχαν προηγηθεί. Το πόσο τα πράγματα είχαν πλέον αλλάξει φαίνεται και από το ότι, σύμφωνα με ορισμένες πηγές, ο διάδοχος του Αλέξανδρου Σεβήρου, ο Μαξιμίνος ο Θραξ, δεν ήξερε ούτε να διαβάσει ούτε να γράφει. Ακόμα κι αν σε αυτή την πληροφορία υποκρύπτεται πρόθεση να μειωθεί το κύρος του εν λόγω αυτοκράτορα, γεγονός παραμένει ότι «οι καιροί είχαν αλλάξει».

Από την άλλη, η πολιτική και γεωπολιτική σταθερότητα ήταν από τα κύρια χαρακτηριστικά της περιόδου που εγκαινιάστηκε με τον Αύγουστο και έκλεισε (κατά μία έννοια, τουλάχιστον) με τον Αλέξανδρο Σεβήρο. Με άλλα λόγια, αν κάποιος είχε πέσει για ύπνο το 15 π.Χ. και είχε ξυπνήσει διακόσια πενήντα χρόνια αργότερα, κάθε άλλο παρά ξένη θα του φαινόταν η πραγματικότητα την οποία θα αντίκριζε. Παρά το ότι η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία επεξέτεινε σταθερά τα σύνορά της μετά τον Αύγουστο, φτάνοντας στη μεγαλύτερή της εδαφική έκταση με τις νίκες του Τραϊανού στη Δακία στις αρχές του 2ου αιώνα, μικρή σημασία είχαν πλέον οι επεκτάσεις των ορίων της αυτοκρατορίας, οι οποίες, μάλιστα, μάλλον προβλήματα προσέθεταν στη Ρώμη παρά σε ανάγκες της απαντούσαν (θα μπορούσε να ειπωθεί, για παράδειγμα, ότι η Βρετανία ήταν κάτι σαν «το Αφγανιστάν της Ρώμης»). Επιπλέον, συχνά η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία δεν αργούσε να απωλέσει τα πρόσφατα κατακτημένα εδάφη, τα οποία, όπως χαρακτηριστικά έχει γράψει πρόσφατα ένας ιστορικός, κατακτώντο (και μάλιστα, με τεράστιο κόστος σε ανθρώπινες ζωές) κυρίως για λόγους κύρους, αν όχι και «ματαιοδοξίας» του εκάστοτε αυτοκράτορα.

Ασφαλώς, όλο αυτό το διάστημα υπήρξαν αλλαγές και ως προς τη διαδικασία ανάρρησης στον αυτοκρατορικό θρόνο. Πρώτον, όπως ήδη ανέφερα, οι αλλαγές αυτές αφορούσαν την καταγωγή των αυτοκρατόρων ακόμα και από εκτός Ιταλίας περιοχές. Έτσι, ήδη ο Τραϊανός και ο Αδριανός κατάγονταν από την Ισπανία, ενώ μερικά χρόνια αργότερα ο Σεπτίμιος Σεβήρος (193-211), με καταγωγή από τη σημερινή Λιβύη, ήταν «ο πρώτος Αφρικανός αυτοκράτορας» (Εικόνα 3). Ο Ηλιογάβαλος ήταν μικρασιανός της Ιουλίας Δόμνας, συζύγου του Σεπτίμιου Σεβήρου, η οποία βρισκόταν μάλιστα πίσω από τη συνωμοσία που έφερε στον θρόνο τον «νεαρό από τη Συρία». Πάντως, παρ' όλες αυτές τις αδιαμφισβήτητες εξελίξεις, θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί βάσιμα ότι οι υποχρεώσεις του Αλέξανδρου Σεβήρου ήταν λίγο πολύ αντίστοιχες με εκείνες του Αύγουστου, δύομισι αιώνες πριν, όπως περίπου ίδιες ήταν και οι απαιτήσεις που είχαν από αυτούς οι υπήκοοί τους.

Κατά καιρούς, παλαιότερα αλλά και στις μέρες μας, αρκετοί ιστορικοί έχουν αφηγηθεί την ιστορία αυτών των περίπου τριών αιώνων δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις ανακτορικές συνωμοσίες, στους διαγωνισμούς μεταξύ πιθανών διαδόχων, στον ανταγωνισμό των φατριών,

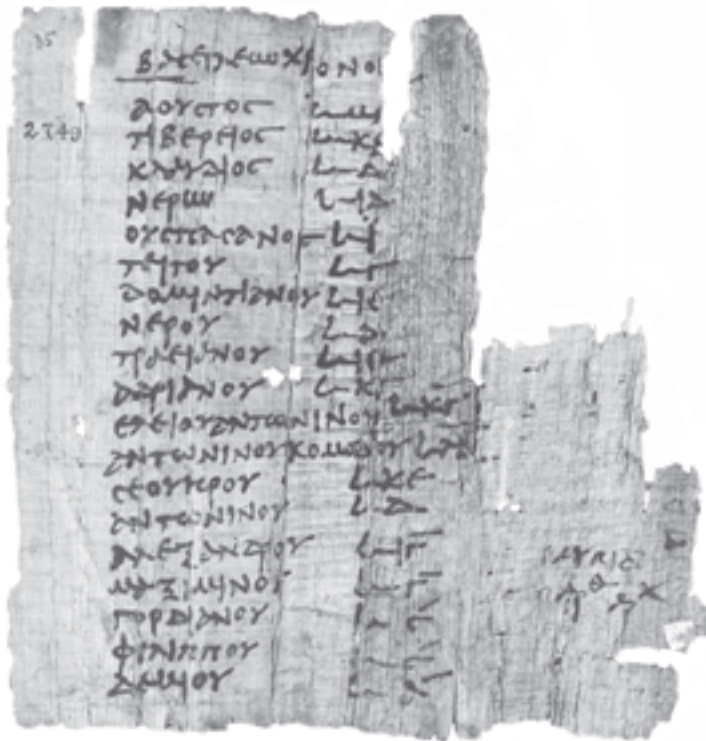
στις πολιτικές αντιπαραθέσεις, στις πολεμικές εκστρατείες. Συχνά οι αυτοκράτορες σε αυτές τις αφηγήσεις σκιαγραφούνται με μελανά χρώματα, είτε πρόκειται για τον υποκριτή και μουλωχτό Τιβέριο, είτε για τον ανεργμάτιστο Καλιγούλα, είτε για τον επιδειξιομανή και ανεύθυνο Νέρωνα, είτε... Επιπλέον, η υποδιαίρεση αυτού του παρατεταμένου διαστήματος με βάση τις διαδοχικές δυναστείες δεν είναι πάντα εύκολη, αφού τα φαινόμενα υιοθεσιών για λόγους σκοπιμότητας αλλά και υφαρπαγής του θρόνου από αμφίβολης νομιμοποίησης κληρονόμους είναι αρκετά συχνά (βλέπε ενδεικτικά την υιοθέτηση του Αλέξανδρου Σεβήρου από τον Ηλιογάβαλο). Δεν υπάρχει αμφιβολία, πάντως, ότι σε αρκετές από τις συχνά πικάντικες ιστορίες που συνδέονται με διάφορους αυτοκράτορες υπάρχουν στοιχεία υπερβολής ή ακόμα και διαβολής. Συνήθως η παραμονή τους στον θρόνο ήταν, στην πραγματικότητα, πολύ λιγότερο σκανδαλώδης απ' ό,τι τη θέλει η κυρίαρχη στο ευρύ κοινό άποψη. Στο επόμενο κεφάλαιο θα δούμε, για παράδειγμα, πως το ότι ο Καλιγούλας σκεφτόταν να απονεμίσει στο αγαπημένο άλογο του κορυφαίο δημόσιο αξίωμα δεν ήταν παρά ένα αστείο εκ μέρους του, το οποίο, ωστόσο, κατέληξε να χρησιμοποιείται εναντίον του.

Δε θα παραλείψω, πάντως, να αναφερθώ και εγώ στις «νόστιμες» ιστορίες που παραδοσιακά συνδέονται με συγκεκριμένους αυτοκράτορες και με την ενίοτε εκκεντρική ιδιοσυγκρασία τους. Ωστόσο, κυρίως θα τις αξιοποιήσω με σκοπό να φωτίσω άλλες, πιο ουσιαστικές πλευρές του βίου και της πολιτείας των Ρωμαίων αυτοκρατόρων. Σε καμία περίπτωση, πάντως, το ανά χείρας βιβλίο δεν είναι μια ιστορία περίπου τριάντα αυτοκρατόρων, ταξινομημένων με χρονολογική σειρά. Η μακρά ενασχόλησή μου όχι μόνο με την έρευνα της Ρωμαϊκής Ιστορίας, αλλά και με τη διδασκαλία της, με έχει πείσει ότι μια τέτοιο είδους εξιστόρηση, με τα πεπραγμένα ενός αυτοκράτορα να διαδέχονται εκείνα ενός άλλου, είναι άγονη, άχαρη και, σε τελική ανάλυση, αλυσιτελής. Στο κάτω κάτω, πόσο διαφέρει μια ανακτορική συνωμοσία από μια άλλη, προηγούμενη ή επόμενη; Όλες, λίγο πολύ, έχουν τα ίδια κίνητρα και τις ίδιες επιδιώξεις. Ακόμα και πικάντικες ιστορίες οι οποίες συνδέονται συνήθως με κάποιον αυτοκράτορα τις ξανασυναντάμε –έστω με κάποιες παραλλαγές– και αναφορικά με κάποιον άλλον ομοτίμο του, προγενέστερο ή μεταγενέστερο. Αντίθετα, θα με απασχολήσει το γιατί ορισμένοι αυτοκράτορες παρουσιάζονται από

αρχαίες πηγές σαν σαδιστικά τέρατα και αξιοθρήνητα ανθρωπάκια, ενώ άλλοι πάλι σαν υπόδειγμα μεγαλόψυχου και αγαθοεργού ηγεμόνα. Ακόμα περισσότερο, όμως, με ενδιαφέρει να φωτίσω τα κοινά σημεία ανάμεσα στους Ρωμαίους αυτοκράτορες, ως φορείς του ίδιου αξιώματος, και όχι τόσο τις αποκλίσεις τους από το βασικό πρότυπο, τις παραξενιές τους και τις εκκεντρικότητές τους. Ως προς αυτό συμφωνώ με τον Μάρκο Αυρήλιο, ο οποίος, στα λεγόμενα *Τα εις εαυτόν*, έγραφε ότι στο διάβα των αιώνων τα κύρια γνωρίσματα της «ενός ανδρός αρχής» παραμένουν ουσιαστικά τα ίδια. Πρόκειται κατά κάποιον τρόπο για «το ίδιο έργο με άλλους πρωταγωνιστές».

Εν ολίγοις, το βιβλίο μου αφορά τόσο τον θεσμό και την ιδιότητα του αυτοκράτορα γενικά, όσο και κάθε αυτοκράτορα χωριστά. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η προσέγγισή μου δε διαφέρει πολύ από την αντίστοιχη των περισσότερων πολιτών της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Ασφαλώς, ο χαρακτήρας κάθε αυτοκράτορα, τα γούστα του και τα ελαττώματά του, είχαν πιθανότατα ιδιαίτερη σημασία για το περιβάλλον του, για τους επιφανέστερους πολίτες, και βέβαια, για τους βιογράφους του. Προφανώς, δεν ήταν όλοι οι αυτοκράτορες ίδιοι. Ωστόσο, για τους περισσότερους από τους περίπου πενήντα εκατομμύρια κατοίκους της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, το αξίωμα του αυτοκράτορα ήταν αυτό που είχε κυρίως σημασία, και όχι ο εκάστοτε κάτοχός του. Στον αυτοκράτορα ως θεσμό κατέφευγαν αυτοί για να παραπονεθούν, να εκθέσουν τα προβλήματά τους ή να υποβάλουν τα αιτήματά τους. Όταν πέθαινε ή εκθρονιζόταν ένας αυτοκράτορας, συνηθιζόταν να αλλάζουν απλώς τα χαρακτηριστικά των απεικονίσεών του ώστε να ταιριάζουν με εκείνα του διαδόχου του (Εικόνα 91). Ίσως αυτό να γινόταν για λόγους οικονομίας, αφού το κόστος του μαρμάρου ή του ορείχαλκου δεν ήταν βέβαια ευκαταφρόνητο, ίσως όμως και να ήθελαν να ξεχάσουν τα χαρακτηριστικά του προηγούμενου αυτοκράτορα, από τον οποίο δεν είχαν ενδεχομένως τις καλύτερες αναμνήσεις. Ωστόσο, ένας ακόμα λόγος που γινόταν κάτι τέτοιο –ίσως λιγότερο συνειδητός αυτός– ήταν το ότι έτσι εξασφαλιζόταν η αδιατάρακτη συνέχεια της αυτοκρατορίας.

Είναι σχεδόν βέβαιο ότι κάποιοι από τους κατοίκους της αχανούς Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας δε γνώριζαν καν το όνομα του αυτοκράτορά της. Έτσι, ένας χριστιανός επίσκοπος αλλά και φιλόσοφος από τη Βόρεια Αφρική, ο Συνέσιος, έγραφε λίγο αργότερα (στις αρχές του 4ου

5. Κατάλογος Ρωμαίων αυτοκρατόρων σε αιγυπτιακό πάπυρο.

Είναι γραμμένος στα ελληνικά και φέρει τίτλο «βασιλέων χρόνοι». Έχει παραλειφθεί εντελώς το όνομα του Καλιγούλα, το οποίο θα έπρεπε να είναι το τρίτο στη σειρά, ανάμεσα στον Τιβέριο και τον Κλαύδιο.

αιώνα) σε επιστολή του ότι στην επαρχία του υπήρχαν άνθρωποι για τους οποίους ο αυτοκράτορας ήταν κάποιος στον οποίο πλήρωναν φόρο, αλλά του οποίου το όνομα συνήθως αγνοούσαν – μάλιστα, αστεειυόμενος πιθανότατα, προσέθετε ότι «υπάρχουν και κάποιοι εδώ που θεωρούν ότι βασιλιάς είναι ακόμα ο Αγαμέμνων». Είναι, εξάλλου, απολύτως βέβαιο ότι ελάχιστοι ήταν εκείνοι, σε όλη τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, που θα μπορούσαν να παραθέσουν τον πλήρη κατάλογο των αυτοκρατόρων, από την εποχή του Αύγουστου έως τις μέρες τους. Ακόμα και σε έναν σχετικό κατάλογο των μέσων του 3ου αιώνα, που σώζεται σε πάπυρο (Εικόνα 5), τα λάθη στις χρονολογίες είναι εμφανή, ενώ έχει παραλειφθεί εντελώς το όνομα του Καλιγούλα. Σε όσα ακολουθούν, δε θα αγνοήσω κάποια βιογραφικά στοιχεία, τουλάχιστον

των πιο σημαντικών από τους αυτοκράτορες στους οποίους θα αναφερθώ. Ωστόσο, αν ο αναγνώστης δυσκολεύεται να διακρίνει αν σε μια προτομή εικονίζεται ο Αντωνίνος Πίος ή ο Μάρκος Αυρήλιος, ας μην ανησυχεί: πιθανότατα την ίδια δυσκολία θα αντιμετώπιζε και ένας απλός Ρωμαίος πολίτης του 2ου ή του 3ου αιώνα.

Ο κόσμος των αυτοκρατόρων

Εικόνες των Ρωμαίων αυτοκρατόρων, και κυρίως κάποιων από αυτούς, χρησιμοποιούνται και σήμερα στην πολιτική ζωή, συνήθως με αρνητικές συνδηλώσεις που συνδέονται με την αυθαίρετη άσκηση της εξουσίας. Κατά καιρούς, βασιλείς, ηγεμόνες και δικτάτορες έχουν απεικονιστεί με χαρακτηριστικά Ρωμαίων αυτοκρατόρων, και κυρίως κάποιων όπως ο Νέρων που «παίζει τη λύρα του» αδιαφορώντας για το ότι η Ρώμη έχει τυλιχτεί στις φλόγες (Εικόνα 6). Ωστόσο, πέρα από παρόμοιες επιδερμικές και συχνά αυθαίρετες συσχετίσεις, καλό θα είναι να ανιχνεύσουμε και να προσεγγίσουμε με περισσότερη νηφαλιότητα και περίσκεψη τον ρόλο και την προσωπικότητα ορισμένων από τους πιο γνωστούς –όχι πάντοτε για τους καλύτερους δυνατούς λόγους– Ρωμαίους αυτοκράτορες.

Σε όλη τη μακρά σταδιοδρομία μου, ένα από τα ζητήματα που με απασχολούσαν ήταν ακριβώς αυτό: να φωτίσω καλύτερα τον κόσμο των Ρωμαίων αυτοκρατόρων, ανεξαρτήτως του αν κάποιοι αναγορεύτηκαν θεοί (και δεν είναι μόνο ο Κλαύδιος που ανήκει σε αυτή την κατηγορία) ή κατέληξαν στα νερά του Τίβερη, δηλητηριάστηκαν ή δολοφονήθηκαν με άλλον τρόπο. Θα έλεγα, μάλιστα, ότι οι προσπάθειές μου να «αποκαταστήσω την τιμή» κάποιων αυτοκρατόρων, για τους οποίους η εντύπωση που επικρατεί είναι ότι ήταν διαταραγμένοι ψυχοπαθείς ή αιμοσταγή τέρατα, δε σημαίνουν και τάση να «αμνηστεύσω» όλα γενικώς τα εγκλήματα που κάποιοι από αυτούς διέπραξαν. Για να γίνω πιο συγκεκριμένη, δεν έχω πειστεί από προσπάθειες να παρουσιαστούν ο Καλιγούλας, ο Νέρων ή ο Κόμμοδος σαν «παρεξηγημένοι» και «συκοφαντημένοι» μεταρρυθμιστές. Δε θεωρώ απαραίτητο μια πιο ψύχραιμη ματιά «στον βίο και στην πολιτεία τους» να οδηγήσει και σε συμπάθεια για αυτούς.

6. Εξώφυλλο του περιοδικού *Istoé* με φωτομοντάζ.
Ο τότε Πρόεδρος τη Βραζιλίας, Ζαΐρ Μπολσονάρου,
απεικονίζεται σαν σύγχρονος Νέρων.

Η μακρόχρονη ενασχόλησή μου με τη Ρωμαϊκή Ιστορία, και με τους Ρωμαίους αυτοκράτορες ειδικότερα, έχει εμπεδώσει και έχει ενισχύσει τη βαθιά αποστροφή μου για την απολυταρχία ως σύστημα διακυβέρνησης. Επίσης, με έχει κάνει να βλέπω με αυξημένη συμπάθεια όχι μόνο τα θύματα παρόμοιων καθεστώτων, αλλά και όλους όσους και όλες όσες έχουν αντιμετωπίσει τον αυταρχισμό και τις πολιτικές ή οικονομικές αυθαιρεσίες της εξουσίας. Και βέβαια, η στάση μου αυτή δεν αλλάζει, ακόμα κι αν στον θρόνο της Ρώμης βρισκόταν κάποιος όχι πολύ διαφορετικός ως προς την καταγωγή από αυτούς τους απλούς ανθρώπους, ο οποίος μάλιστα ίσως και να προβληματιζόταν για το πώς θα μπορούσε να αντεπεξέλθει καλύτερα στα καθήκοντά του και στον ρόλο του Ρωμαίου αυτοκράτορα.

Στα κεφάλαια που ακολουθούν θα προσπαθήσω να παρακολουθήσω τους Ρωμαίους αυτοκράτορες σε ποικίλες (γνωστές από πηγές ή εικαζόμενες) πτυχές της ζωής τους και της δράσης τους: από τις πολεμι-

κός τους εκστρατείες σε μακρινές επαρχίες μέχρι τα δείπνα τους με οικείους τους, από τις ιατρικές γνωματεύσεις για την υγεία τους μέχρι τα κείμενα που τους σατίριζαν ή τους λοιδορούσαν, από το απόγειο της ισχύος τους μέχρι την επιθανάτια κλίνη τους ή/και τα τελευταία λόγια τους. Πριν απ' όλα, όμως, θα προσπαθήσω να προσεγγίσω και να περιγράψω το πλαίσιο, το τι σήμαινε και τι συνεπαγόταν το αξίωμα του Ρωμαίου αυτοκράτορα. Δεν υπάρχει ένα μόνο είδος αυταρχισμού, ούτε ένα μόνο είδος απολυταρχίας. Στα επόμενα δύο κεφάλαια, θα αναφερθώ στα χαρακτηριστικά της ρωμαϊκής απολυταρχίας ειδικότερα: Ποια ήταν τα καθήκοντα του Ρωμαίου αυτοκράτορα, σε ποιο πλαίσιο αυτός λειτουργούσε, ποιες ήταν οι ρίζες αυτού του συστήματος εξουσίας, αλλά και ποιοι ήταν αυτοί οι άνθρωποι που βρέθηκαν –για μεγαλύτερο ή μικρότερο διάστημα– στον θρόνο της κραταιάς Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

**SUNDAY TIMES BEST SELLER &
ΚΑΛΥΤΕΡΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ 2023**

Καλώς ήρθατε στον κόσμο των Ρωμαίων αυτοκρατόρων! Τα ονόματα ορισμένων εξ αυτών –ή, μάλλον, τα προσωνύμια– χρησιμοποιούνται ακόμα και σήμερα σαν συνώνυμα των υπερβολών, της χρήσης βίας, ακόμα και του σαδισμού. Ορισμένοι άλλοι, όπως ο «αυτοκράτορας-φιλόσοφος» Μάρκος Αυρήλιος, έγραψαν βιβλία, τα οποία μάλιστα εξακολουθούν και σήμερα να έχουν πολύ μεγάλο αναγνωστικό κοινό. Άλλων, πάλι, τα ονόματα αναφέρονται σπανιότατα ακόμα και από συγγράμματα που αφορούν την εποχή τους.

Το βιβλίο εντυφεί σε γεγονότα αλλά και σε φήμες που σχετίζονται με τους Ρωμαίους αυτοκράτορες. Εξετάζει τι ακριβώς έκαναν, γιατί το έκαναν, καθώς και το γιατί συχνά οι σχετικές αφηγήσεις είναι γεμάτες με πράξεις ακραίες, ενίοτε φρικιαστικές. Εστιάζεται στον τρόπο άσκησης της εξουσίας εκ μέρους τους, στα φαινόμενα διαφθοράς, στις συνωμοσίες, αλλά και στην καθημερινή ζωή τους. Τι έτρωγαν και σε ποιους χώρους; Με ποιους και ποιες μοιράζονταν το κρεβάτι τους; Με τι μέσα ταξίδευαν;

Πρωταγωνιστές στο βιβλίο είναι περίπου τριάντα αυτοκράτορες και οι συμβίες τους, που κυβέρνησαν τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, από τον Ιούλιο Καίσαρα, που δολοφονήθηκε το 44 π.Χ., μέχρι τον Αλέξανδρο Σεβήρο, ο οποίος επίσης δολοφονήθηκε το 235.

*Η πιο διάσημη Βρετανίδα ιστορικός του αρχαίου κόσμου
στο απόγειο των δυνάμεών της... Το πλέον ενδιαφέρον στοιχείο είναι
ότι μέσω της διεισδυτικής παρουσίασης των Ρωμαίων αυτοκρατόρων
φωτίζεται η σύγχρονη πολιτική πραγματικότητα.*

The Times

Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ
psychogios.gr

ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ: 30121